

Nekaj teoretičnih izhodišč glede nadzorstva

Janez Pečar*

Glede na različnost nadzornih mehanizmov v naši družbi, zaradi čedalje širšega opravljanja »kontrol« od soljudi, ne pa le od državnih prisilnih organov, ob poudarjanju pomembnosti preprečevanja za vzdrževanje varnosti, ob optimizmu glede varnostne kulture, ob prenekatrem drugem procesu in pojavu v samoupravnem nadzoru ter spričo dvojnosti nadzora (poleg neformalnih dejavnikov nadzorstva) se upravičeno postavlja vprašanje, ali imamo preveč ali premalo nadzorstva.

Ker smo ljudje nadzorovani z uradnimi in neformalnimi ukrepi za vzdrževanje družbenega ravnotežja, se prav tako nehote zbuja pomislek, ali je »nevarnost« res tolikšna, da je nadzorstvo upravičeno deležno tolikšne pozornosti. Res je odklonkost v vedenju precejšnja, še več pa je ne poznamo; prav zato se lahko sprašujemo, ali imamo tolikšno poudarjanje nadzorstva zaradi znanega oziroma odkritega ali bolj zaradi domnevnega, tistega, kar le slutimo, ne da bi zanj zanesljivo vedeli, ali je namenjeno za sedanjost kot politična ali dejanska potreba ali pa je zarodek za prihodnost, ko naj bi samoupravnost v marsičem nadomestila državnost in je zato tem bolje za družbo, da čim prej pripravi samoupravno nadzorstvo.

Ob tem se začneta tudi razmišljanja, s kakšnimi »kontrolnimi« postopki dosega zaželeno ravnanje in kaj sploh uporabljati za doseganje poslušnosti, da zagotavljanje nadzorstva v samoupravnem socializmu ne bo prihajalo v nasprotje z družbeno dejanskostjo na splošno.

Toda pravijo: »Civilizirano življenje je kontrolirano življenje. Civilizacija pa je kupljena za ceno represije.«¹ Ali pri nas še v prihodnje razvijati (samoupravno socialistično) »civilizacijo« z represijo ali na drug način, v katerem človek ni predmet, marveč predvsem subjekt »kontrol«. Naša marksistična ideološka koncepcija gre predvsem v to smer, čeprav se ne odpoveduje državni prisili v družbenem nadzorstvu. Glede na to celo državnim mehanizmom nalaga preprečevalne dejavnosti, ki doslej večinoma niso bile lastne klasični vlogi države, zlasti ne v nadzorstvu, čeprav nenehno spoznavamo, da so formalni ukrepi manj učinkoviti za spreminjanje vedenja kot kaj drugega. Morda tudi zato najrazličnejši poskusi s človeku pri-

mernejšimi sredstvi dosega tisto, česar država ne zmora, to pa so zlasti razmerja »iz oči v oči« tudi v nadzorstvu. S tem pa se postavlja vprašanje, ali »človeka prilagajati sistemskim strukturam«² ali sistemske strukture tudi v nadzorstvu prilagajati predvsem človeku.

Za samoupravni socializem najbrž ni dvoma, da naj bi bil človek tisti, ki si prilagaja sredstva za uresničevanje svojih potreb, med katerimi varnost, zakonitost, pravičnost itd. niso med zadnjimi. Toda ta instrumentarij ne sme izhajati samo iz državnega arzenala in ne bi smel temeljiti le na pravu. Prav zato kaže o nadzorstvu razmišljati kritično, s pomočjo njegovih zgodovinskih in teoretično-filozofskih izhodišč, upoštevaje našo samoupravno teorijo in prakso.

Snovanje nadzorstva poteka pri nas predvsem politično in praktično. **Teorija o njem je še dokaj neizdelana.** Klasiki marksizma so nanj gledali iz zornega kota razrednih nasprotij in kot sredstvo države. Pri nas pa gre za samoupravno socialistično družbo s pluralizmom interesov, ki jih ne rešujemo z nasprotji, marveč na miren način. **Zato gre šele za oblikovanje teorije nadzorstva v samoupravnih razmerah.**

Prispevek ima namen načeti nekaj teoretičnih vprašanj za razmišljanje v pravkar omenjeni smeri.

1. Kratek zgodovinski pregled³

Izvor »združenega nadzorstva« kot pojma gre iskati v ameriški sociologiji, ki je našla spodbudo za to pri A. Comtu in G. Tardeju. Leta 1896 je E. A. Ross verjetno prvi uporabil ta izraz ter hkrati ugotovil, »da je družbeno nadzorstvo ključ, ki zapira veliko vrat«.⁴ Zanimala ga je zlasti družbena harmonija in okoliščine, ki delujejo nanjo, opis mehanizmov nadzorstva, sredstva za prepričevanje, razločevanje med prisilnim in prepričevalnim nadzorstvom ter medsebojni vplivi ljudi pa tudi sociabilnost, javno mnenje in pravno urejeno nadzorstvo.

² Kuvačić, s. 215.

³ Poleg sestavka Janowitza in knjige Malinowski/Münch so bili za zgodovinski pregled uporabljeni še naslednji viri: Gould/Kolb: **A Dictionary of the Social Sciences**, 1965, s. 650—652; Fuchs, W. et al.: **Lexikon zur Soziologie**, Opladen 1973, s. 372—373; Kaiser G. et al.: **Kleines kriminologisches Wörterbuch**, Freiburg 1974, s. 308; Schoeck, H., **Soziologisches Wörterbuch**, Freiburg 1969, s. 200—201.

⁴ O tem glej Janowitz, s. 89, Malinowski/Münch, s. 7 itd.

* Pečar Janez, diplomirani pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, znanstveni svetnik, Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ Nettler, s. 216.

Z Rossom se pravzaprav začenja sociološko razmišljanje o nadzorstvu tiste smeri, po kateri se nadzorstvo proučuje iz zornega kota družbene skladnosti — nasproti tisti smeri, ki je začela poudarjati trihotomijo: nasprotje — moč — nadzorstvo. Od začetka tega stoletja se ne glede na smeri in privrženice socioloških teorij o nadzorstvu le-to nenehno primerja in povezuje, išče skladnost, odvisnost ali nasprotnost s socializacijo, prilagajanjem, konvencionalnostjo, konformizmom, interakcijami, silo, ukrepi, manipulacijo, dominacijo itd., pa tudi z odklonskostjo, resocializacijo, zaznamovanjem, kriminalno politiko, varstvom, postopkom in ne nazadnje s socialnim delom ter kulturo.

Verjetno ni pojma, ki bi imel toliko pomenov in toliko pojasnil ter hkrati tudi toliko mogočih zornih kotov kot prav družbeno nadzorstvo. In ne samo to. Po svoji vsebini je za obstoj družbe tako pomembno, da se končno vse družbene zadeve izkažejo za vprašanje družbenega nadzorstva.

Temeljnim smerema spoznavanja družbenega nadzorstva, torej teoriji družbene skladnosti in teoriji družbene konfliktnosti (semkaj uvrščajo tudi Marxa), so pozneje dodali še socialno-psihološke sestavine, dokler ni prišlo do strukturalistično-funkcionalistične teorije (Parson 1951).

Glavni protagonist teorije družbenega nadzorstva po Rossu je bil C. H. Cooley. Poudarjal je pomen primarnih skupin — torej stike iz oči v oči. Za družbeno nadzorstvo je po njegovem ključnega pomena posameznik. W. I. Thomas se je zanimal za učinkovitost racionalnega nadzorstva v družbenem življenju skladno z družbeno organiziranostjo. Georg Simmel je nasprotno trdil, da je posameznik predvsem rezultat vzorca družbenega sodelovanja in posledic posebnega načina družbenega nadzorstva. E. Durkheim je v več svojih delih v zvezi z nadzorstvom načentjal predvsem moralni red. R. E. Park se je ukvarjal z razčlenbo nadzorstva v velikih mestih. Skupaj z M. MacIverjem je v raznih socioloških raziskavah ugotavljal, da je družbeno nadzorstvo predvsem sredstvo za združevanje nasprotujočih si sestavin. MacIver se je še posebno zanimal za državo in njeno vlogo v prisili, za pomen uradnega nasilja v družbenem nadzorstvu; nasilje je štel za sestavino tega nadzorstva. Družbeno nadzorstvo mu je že pomenilo dvoje: institucionalizirane mehanizme, s katerimi država ureja ravnanje posameznikov, in poti, po katerih se vedenje zaradi vzdrževanja družbene organiza-

cije posnema in standardizira. E. Burges je menil, da je družbeno nadzorstvo posledica različnih oblik družbene organizacije, zlasti je povezoval družbena vprašanja z družbenim nadzorstvom zaradi socialne politike.

V tem obdobju se družbeno nadzorstvo ni več štel kot mehanizem za doseganje konformnosti. Postavljalo se je vprašanje, kako se naj družba ureja in spreminja, še posebej glede na to, da ne moremo računati samo na sporazumno podrejanje posameznikov po organiziranih oblikah prilaganja, temveč tudi na upiranje.

R. Turner je skupaj z Parkom povezoval družbeno nadzorstvo še s tekmovalnimi procesi v ekologiji.

Med leti 1920 in 1930 so zakonodajno in pravno ureditev predvsem v ZDA močno povezovali z gospodarsko ureditvijo, zato je prišlo tudi do razmišljanja o pravnih in nepravni normah v nadzorstvu, do ekonomskih pogledov na vedenje in nadzorstvo, itd. Najvidnejši zastopnik tega razmišljanja je bil J. M. Clark. G. H. Mead je trdil, da je socializacija odvisna od stopnje, s katero posameznik sprejema navade od tistih v skupini, s katerimi opravlja kako družbeno dejavnost, oziroma od stopnje, v kateri je posameznik v družbi zmožen sprejemati navade v procesu sodelovanja z drugimi za doseganje skupin namenov.

Roscoe Pound se je ukvarjal predvsem z vlogo prava v družbenem nadzorstvu. C. E. Merriam pa je iz zornega kota političnih in vladnih organov ter politoloških znanosti opravil več empiričnih raziskav; Mary Parker Follet je s psiholoških plati obravnavala nadzorstvo glede na njegov integrativni pomen.

Ameriška sociološka literatura o družbenem nadzorstvu je močno vplivala na tovrstno evropsko znanstveno misel. Zlasti za K. Manheima je bilo to področje izhodišče za njegove razčlenbe. Svoboda mu je bila posebna lastnost družbenega nadzorstva. Pod Marxovim in Webrovim vplivom je razmišljal o vlogi oblasti in v znanost o družbenem nadzorstvu vnesel dosti politične sociologije. Nadzorstvo je delil na posredno in neposredno.

V štiridesetih letih je pojem družbenega nadzorstva začel dobivati ožji pomen. Posebno priljubljene teme so bile socializacija in resocializacija, procesi prepričevanja, zlasti medosebni in množični itd. Zlasti ob razmišljanjih o gospodarski določenosti družbenih tokov se je znova pokazal Marxov vpliv. V tem času so nekateri

teoretiki, npr. G. Gehlen, poudarjali varstvo človeka z institucijami. E. Hughes je načel socializacijo s pomočjo institucij, poklicnih organizacij in skupin. V tem obdobju so dali svoj prispevek tudi socialni antropologi, ker so v pojem družbeno nadzorstvo vnesli etnografske sestavine. Med njimi je znan S. F. Nadel; ugotavljal je, da tradicionalno vedenje potrebuje manj nadzorstva, ker je samoregulacija pri njem boljša kot pri novejših oblikah vedenja, z novejšimi vrednotami namreč »samoregulacija« slabi.

R. Nett je družbeno nadzorstvo pojmoval kot regulator družbe, ki zdaj z udarci, zdaj z organizacijo in prilaganjem ustvarja svojo moč; Nett je namesto tradicionalnih navad konformnosti opozarjal predvsem na odklonskost kot vzroku družbene organizacije.

Za Gurwitcha je bilo ob koncu druge svetovne vojne nadzorstvo predvsem kultura. Družbeno nadzorstvo mu je bilo celosten kulturni model..., v katerem celotna družba, vsaka posamezna skupina in vsak posamezni sodelujoči član premaguje napetosti in nasprotja v začasnem ravnatežju in se pripravlja za nova ustvarjalna prizadevanja.

Precej po drugi svetovni vojni so nastopili funkcionalisti. V središču njihove pozornosti so družbeni red in družbene vloge. Glede tega je bil zlasti pri ustreznih empiričnih socioloških raziskavah zelo pomemben T. Parson. Kot funkcionalist je posebno znan K. Davis. Po njegovem človeška družba ureja ravnanje svojih članov tako, da ti izpolnjujejo dejavnosti, s katerimi se zadošča družbenim potrebam; posebno rad je primerjal nadzorstvo totalitarnih režimov z večstrankarskimi ureditvami na Zahodu.

R. Dahrendorf je ugotovil, da nadzorstvo, ki je družbeno po svojih mehanizmih, lahko ni družbeno po svoji vlogi, kajti veliko nadzorstva lahko podpira gospodujoče družbene skupine. Svoj koncept je razvijal s kategorijami dominacija — norme — razredno nasprotje itd.

E. Shils se je ukvarjal z družbenim nadzorstvom v množični družbi. S poudarjanjem središča in obrobja je skušal vplesti normativne sestavine v ekološke sestave. Pri Homansu je bilo v središču pozornosti razmerje med člani skupine. Nadzorstvo mu je bilo proces, v katerem je treba ravnanje posameznika, ki odstopa od pravil, pripeljati nazaj do stopnje, na kateri se je začel odklanjati. Interakcije so po njegovem nekaj, kar ima vsaj dva različna jezika. Njegov koncept pozna izmenično uporabo kazni in nagrajevanja.

Za B. Moore ima družbeno nadzorstvo predvsem sestavine kaznovalnosti — zavestne ali nezavestne. Nadzorstvo je obravnaval s hrbtne strani, in sicer, glede na vprašanje koliko konformizma potrebuje napredujoča industrijska družba. Posebno pomembno mu je bilo samonadzorstvo ter konformnost kot področje kulture.

Eden pomembnih teoretikov pa je R. T. LaPierre tudi s svojim pojmom nasprotnega (proti) nadzorstva (counter control).

Za naš namen omenjamo le nekatere, morda res najpomembnejše teoretične misli o družbenem nadzorstvu; njihovi nosilci so bili pogosto tudi oblikovalci posameznih teorij družbenega nadzorstva, te pa so tako različne kot izhodišča, ki so jih njihovi ustvarjalci imeli pri svojem lotevanju. Zato ni čudno, da se oglašajo zahteve po preobrazbi teorij, posebno ker so tradicionalna sociološka pojmovanja družbenega nadzorstva glede na sodobne družbene tokove pravzaprav v krizi, čeprav prinašajo veliko zornih kotov, ki pa so predvsem odsev meščanskih družb in kapitalistične ureditve.

Očitki veljajo tudi neupoštevanju družbene razplatenosti, razredne nasprotnosti in sploh celovitejšega lotevanja nadzorstva, še posebno zato, ker prenekatero izhodišče temelji bolj na osebnih občutkih, manj pa na družbeni dejanskosti, videni iz razrednih zornih kotov. **Nadzorstvo pa je predvsem politična institucija, zato pri njem seveda ne kaže zanemarjati prav te ključne sestavine.**

2. Definiranje družbenega nadzorstva

Različna zgodovinska izhodišča, družbenopolitične silnice, teoretična načela itd. narekujejo tudi različno pojmovanje družbenega nadzorstva. Odtod tudi razne definicije nadzorstva, ne glede na to, da je nadzorstvo že po svoji vsebini in namenu prav tako raznovrstno, npr. represivno, prepričevalno, pozitivno, negativno, primarno itd., in ne nazadnje formalno, neformalno ter pri nas še samoupravno. Starejše definicije pa seveda tudi spričo družbenega razvoja ter znanstvenega in tehnološkega napredka ne zadoščajo več novejšim pogledom na »kontrolno«, povrhu tega pa je treba upoštevati še njegovo **večpomenskost v celotnosti** njegovega bistva.

Po starejših izhodiščih pomeni družbeno nadzorstvo v širšem pomenu kakršno koli namensko vplivanje na druge brez fizičnega (nasilnega)

sredstva, da bi posamezniki ali skupine ravnali drugače, kot bi se, če vplivanja ne bi bilo (Ross).

Nadzorstvo so procesi in mehanizmi, s katerimi skuša družba pripraviti svoje člane do tolikšne ubogljivosti, da so pripravljeni živeti v okviru določene družbe s pomočjo dejanskih vrednot. Družba jih do tega pripravlja z normami, pritiski, družbenimi reakcijami, pozitivnimi ali negativnimi ukrepi, ki delujejo kot grožnja ali pritegnitev, in podobnim.

Na sploh pa so že zelo zgodaj izhajali iz podmene, da je vsakdo v svoji dejavnosti omejevan in odvisen od skupine, skupnosti (raznih vrst) in družbe. Vsakdo mora (tako ali drugače utesnjeno) delovati v določenem okviru, ki izhaja iz sožitja z drugimi, in vsakdo mora upoštevati določenost delovanja drugih v njihovih in svojih vlogah in interakcijah. Prav glede na to je medsebojno delovanje ljudi prepleteno in pri vsakomer odvisno tudi od drugih, pa čeprav to »silo« imenujemo navade, običaji, etična pravila, dogovor, lepo vedenje itd. ali pa (zapisano) pravo. V višji ali nižji stopnji lahko pomenijo bolj ali manj institucionalizirano »kontrolno«, poudarjajo pomen posameznih vlog in so marsikdaj tudi mehanizmi »nadzorstva«.

»Družbeno nadzorstvo je sredstvo za vzdrževanje civilizacije, pravo pa je mehanizem ali v nekem smislu stopnja družbenega nadzorstva.«⁵ Civilizacija in nadzorstvo sta tesno povezana, kajti zgodovina civilizacije je hkrati zgodovina nadzorstva (ne le formalnega, marveč predvsem tudi neformalnega).

Spet po drugem pojmovanju je »družbeno nadzorstvo proces, v katerem na podskupino ali posameznike vplivajo tako, da svoje vedenje prilagajajo konformnosti, ki ustreza skupinskim pričakovanjem.«⁶ Pri tem je poudarjena zlasti socializacija, kajti nadzorstvo je zaradi socializacije in resocializacije. Nadzorstvo se kaže kot proces s svojimi sredstvi vplivanja; med njimi prav gotovo ni med zadnjimi, posebno kar zadeva formalno nadzorstvo.

Po sociološko poudarjenem izhodišču je nadzorstvo v najširšem smislu »zmožnost družbe, ki naj se ureja skladno z želenimi načeli in vrednotami.«⁷ V ta namen se za doseganje namenov razglašajo načela in vrednote, s katerimi se družba pomika k postavljenim nalogam, te pa so

največkrat še v prihodnosti. Z nadzorstvom se uravnavajo člani družbe, zato je tudi sredstvo, »s katerim se posamezniki in družba trudijo sprejemati navade od drugih, ki si prizadevajo za skupne zadeve«,⁸ ali »umetnost povezovanja družbenih sil zato, da bi družbo peljali vsaj v smeri ideala.«⁹ Ali: »družbeno nadzorstvo je, kot socializacija, proces, v katerem družbena ureditev skuša oblikovati konformno vedenje.«¹⁰

Družbeni nadzorni procesi torej omogočajo socializacijo in nasprotje od socializacije je vedenjska odklonskost, to pa spet ugotavlja in popravlja nadzorstvo. Ali: »nadzorstvo je sredstvo socializacijskih procesov, v katerih prevzemamo predpisane norme, medtem ko gre pri osebnem nadzorstvu za razmerja do ljudi.«¹¹ Ali: »družbeno nadzorstvo je splošen pojem za obstajanje tistih sil v družbeni zavesti, na podlagi katerih se družba ne odtuja sama sebi, marveč se skuša spoznavati ter usmerjati svoje notranje življenje in razvoj.«¹² itd.

Najbrž nima pomena naštevati še druge, raznovrstne poskuse določitve, kaj je družbeno nadzorstvo. Definicije so različne glede na to, ali upoštevajo pravo, sociologijo ali socialnopsihološka, kulturnovzgojna ali kaka druga izhodišča. Različne so spričo tega, da vidijo v nadzorstvu proces, sredstvo, namen ali kaj drugega, da ne omenjamo socializacije, odklonskosti, konformnosti itd.; in da sploh ne sprašujemo, zakaj nadzorstvo sploh je, za katere namene, na koga je naravnano, iz kakšnih razlogov in s kakšnimi sredstvi. In da pri tem sploh ne omenjamo nasprotnega nadzorstva (counter control, Gegenkontrolle ipd.)¹³, ki pomeni drugo stran medalje ter izhaja iz teorije moči in teorije nasprotja.

Razumevanje nadzorstva še zdaleč ni enotno, ker izhaja iz različnih razlag dojemanja moči nad ljudmi, procesov uresničevanja, sredstev uresničevanja in diskrecionarnega zagotavljanja.

3. Teorije

Glede na zgodovinski razvoj razmišljanja o družbenem nadzorstvu in sploh o »kontroli« ter poskusih določanja pojmov o njem so teorije o tej nujni družbeni dejavnosti predvsem — socio-

⁸ Mead v Janowitz, s. 83.

⁹ Vincent v Janowitz, s. 83.

¹⁰ Glaser, s. 91.

¹¹ Jacobi v Malinowski/Münch, s. 149.

¹² Djordjević, J., s. 112.

¹³ Malinowski/Münch, s. 103.

⁵ Pound, s. 16.

⁶ Davis, J.: Law as a type of social control, v **Law and Social Control in Society**, s. 17.

⁷ Janowitz, s. 82.

loške, to pa je docela razumljivo. Ker se nadzorstvo proučuje tudi iz drugih zornih kotov, zlasti ne gre prezreti področij, ki se nanj povezujejo, npr. kriminaliteta, pravo, politika itd., je nujno, da nastajajo tudi druge teorije. Spričo raznovrstnosti pogledov na nadzorstvo in večpomenskosti pojmov, ki ponazarjajo to vlogo, je sploh pričakovati, da bodo teorije različne, kot je to na sploh v prenekateri vedi, ki večrazsežnostno poučuje posamezna področja.

Po kriminologu Recklessu je znana t. i. **teorija obvladovanja** (containment theory)¹⁴; vsebuje pravila, po katerih ne dobi vsakdo iz istega okolja iste bolezni, kajti imunost je različna. Nalezljivost kriminalnosti pa je zadeva nadzorstva, zunanjega in notranjega. Notranje nadzorstvo je predvsem vprašanje zavesti, ki je izid moralne vzgoje. Le-to oblikujejo: zdravo samopojmovanje, naravnost k cilju, realizem želja, zmožnost prenašati zavrtnosti in istenje z veljavnimi normami. Zunanje nadzorstvo pa na splošno pomenijo družbeni pritiski, ki zahtevajo spoštovanje skupinskih in družbenih pravil, pa čeprav gre za izročila, nagnjenja, pripadnost, skupnostne norme itd., s katerimi se od vsakogar pričakuje ubogljivost, čeprav je njegova odklonskost različno nalezljiva.

Prenekatera teorija, ki zadeva družbeno nadzorstvo, obravnava odklonskost in je zato že po svoji naravi sociološka, psihološka, kolikor ne kriminološka in celo pravna in biološka. Take so npr.: **kontrolna teorija prestopništva** (Hirschi).¹⁵ **funktionalistična teorija**¹⁶ (nadzorstvo določa kot ravnanje med odklonskostjo in družbeno ureditvijo), **teorija soglasja** (consensus theory;¹⁷ po njej je pravo sredstvo za doseganje soglasja in moteče vedenje pomeni neustrezno in pomanjkljivo delovanje nadzorstva), **teorija nasprotij**¹⁸ (ugotavlja, da v družbi s pluralističnimi interesi prihaja do spopadov, še posebno, ker je moč neenako porazdeljena na posamezne družbene skupine).

Družbeno nadzorstvo zadeva **teorija o družbenih potrebah**.¹⁹ Izhaja namreč s stališča, da je vsako človeško organizacijo in vedenjski model nujno nadzorovati in da brez nadzorstva ni organizacije, če naj preživi, ne glede na to, ali so potrebe čustvene ali telesne.

Teorija reševanja problemov²⁰ se ukvarja z medčloveškimi razmerji, v katerih je vsakdo deloma problem za drugega, in v teh razmerjih je treba nenehno reševati vprašanja medsebojnega vedenja. Nadzirajoča oseba nagrajuje in kaznuje in v nekem smislu (v neformalnem nadzorstvu) vsi nadzorujemo vse, vsakdo pa je nadzorovan od vseh; s tem se hkrati nenehno rešujejo ali zaostrejuje sporna vprašanja.

S tem je tesno povezana **teorija simboličnega interakcionizma**²¹; po njej ljudje v medosebnih razmerjih nismo v statičnih pozicijah, za nikogar ne velja le podoba, ki jo ima o sebi, marveč predstave, ki jih imajo o njem drugi, ki si jih ustvarjajo v medsebojnih dinamičnih razmerjih.

Zgodovina nadzorstva se nenehno srečuje s **teorijo konformnosti** ali z večjim poskušanjem prilagajati ljudi organizacijam, za katere kako nadzorstvo sploh velja in v katerih imenu opravlja svojo vlogo, najsi gre za verske, politične, državne ali druge organizacije, ki uveljavljajo svojo moč nad ljudmi. V novejšem času se v okviru nadzorstva omenja²² **teorija družbenih institucij**; ukvarja se s stabilizacijo in formalizacijo mnenj, čustev, interesov itd. **Po teoriji družbenih ureditev** družba določa mehanizme za nadzorovanje kakor tudi integracijske procese. **Teorija družbenih dejanj** obravnava zlasti približevanje in neujemanje med osebno in družbeno identifikacijo ter išče razloge za različnost ravnanja s teh izhodišč. **Teorija družbenega spopada** ugotavlja razločke in opisuje red, moč in nadzorstvo iz raznih zornih kotov in vlog, vstevši norme, dominacijo, silo itd. **Teorija družbenega vedenja** pa se ukvarja s procesom menjave nagajevanja in kazni za dobro in slabo ravnanje in z recipročnostjo, ki jo nekateri razumejo tudi kot **teorijo menjave** (exchange theory).²³

Iz prava sta znani še **teorija zastraševanja**²⁴ (izhaja predvsem iz kazenskoprvnih norm) in **teorija reda**²⁵ (izhaja iz normativnega soglasja, do katerega pride zaradi kulture in vrednot posameznih družbenih skupin itd.).

Ne nazadnje omenimo še **teorijo družbene reakcije**.

Za marksizem smo že omenili teorijo razrednih nasprotij in za naše razmere kaže omeniti demokratski pluralizem samoupravnih interesov, ki

¹⁴ Nettler, s. 216—218.

¹⁵ Wood, s. 166.

¹⁶ Prav tam, s. 52.

¹⁷ Prav tam, s. 126.

¹⁸ Prav tam, s. 127.

¹⁹ Scott/Scott, s. 13.

²⁰ Scott/Scott, s. 23.

²¹ Wood, s. 162.

²² Malinowski/Münch, s. 30.

²³ Wood, s. 83.

²⁴ Pound, s. 95.

²⁵ Johnson, s. 72.

jih je treba prav tako upoštevati v oblikovanju, teorije nadzorstva, zlasti samoupravnega.

Vse pa kaže, da so **teorije družbenega nadzorstva še vedno pomanjkljive** glede na poskuse prilagajanja vsem družbenim položajem na splošno in za odklonskost v posamezni družbeni ureditvi še posebej.

4. Različnost nadzorstva

V zgodovini so se izoblikovale različne vrste nadzorstva, s katerimi se ljudje prilagajamo, spreminjamo, socializiramo in resocializiramo, konformiramo ali na sploh pripravljamo k ubogljivosti.

Da ne bi ponavljali tistega, kar je znano s kriminoloških pojmovanj nadzorstva, omenimo samo nekaj (dodatnih) izhodišč.

Verjetno je najbolj splošna delitev nadzorstva na zunanje in notranje. **Notranje** (interno) nadzorstvo obsega vse tisto, po čemer se posameznik ravna iz svojih lastnih nagibov, ko upošteva navade, običaje, moralo, napotke itd. za ravnanje in vse drugo, kar sprejema docela prostovoljno, brez vsiljevanja, po lastni presoji, bodisi kot socializacijo, bodisi kot spoznavanje nujnosti, s katero mu je omogočeno sporazumevanje z drugimi, s katerimi deli svojo usodo, in za katero ugotavlja, da tako s čim manj nasprotij prehaja skozi življenje. V zvezi z notranjim nadzorstvom omenjamo tudi **internalizacijo vrednot, samokontrolo** itd. Vsem je skupno to, da je od človekove volje in zmožnosti njegovega prilagajanja okolju odvisno, kako se bo sam odzival na stiske, težave in sploh preizkušnjam v dobrem in slabem.

Ker ponotranjenje nadzorstva nikoli in pri nikomer — niti v skupinah ali v družbi — ni popolno, hkrati pa je vsaka socializacija proces in ne stanje, je potrebna zunanja »kontrola«. **Zunanje** (eksterno) nadzorstvo (je neformalno, formalno in pri nas še samoupravno) se vzdržuje zaradi potreb skupin ali družbe, katerih nameni so lahko drugačni od namenov posameznika. Od tod lahko konfliktnost v zahtevnosti nadzorstva. Ta zahtevnost se kaže zlasti v neprosto voljnem ali prisilnem upoštevanju njegovih pravil, v predpisovanju postopkov za ugotavljanje kršitev, v kaznih, obredih itd., pa najsi gre za katerokoli izmed treh doslej najbolj znanih oblik zunanjega nadzorstva.

Zunanje nadzorstvo, zlasti če je formalizirano, je največkrat tudi **negativno**. Negativno je zato,

ker nastopa večinoma v primerih, ko je treba zaradi neupoštevanja pravil doseči ravnotežje s popravkom stanja, in sicer na način, ki za deviante najpogosteje ni prijeten. Negativno nadzorstvo, je najpogosteje pravno (toda ne samo pravno) in navadno nastopa post factum. Zato je večinoma **pregonsko in ne odvrtačoče ali preprečevalno** (slednje je tudi prepričevalno). **Prepričevalnost** je največkrat lastna tistemu nadzorstvu, ki ga imajo nad nami primarne in sekundarne skupine, manj ali sploh ne pa državno nadzorstvo.

Družbeno nadzorstvo se zagotavlja in uresničuje **pravno ali nepravno**. Tako prva kot druga oblika poznata **vidno in skrito nadzorstvo** (tudi notranje in zunanje). Vsako izmed njiju ima svoja sredstva, oblike in načine pritiskov za vplivanje. Zato sta bodisi **aktivna**, bodisi **pasivna**.

Družbeno nadzorstvo se razločuje tudi po tem, ali je po svoji vsebinski naravnosti in sredstvih **konvencionalno in tradicionalno**, ali pa je **ново**, kajti nove vrednote in novi nameni največkrat zahtevajo drugačno nadzorovanje kot stari. Nove vrednote, zlasti pri nas, začenjamo čedalje bolj uresničevati tudi z novimi oblikami, zlasti oblikami samoupravnega nadzorstva.

V vsaki družbeni ureditvi obstaja različnost nadzornih mehanizmov; ti se po svoji zastavljenosti, namenih in izidih neredko celo prekrivajo, hkrati pa imajo lahko različen vpliv na družbeno ravnanje. Zato je nujno upoštevati naslednje vprašanje: Katere oblike družbenega nadzorstva so najbolj učinkovite, to je, katere zadoščajo družbeni skupini za urejanje sebe v smislu utrjevanja moralnih načel in zmanjševanja prisilnega nadzorstva?²⁶

Z novim nadzorstvom največkrat želimo omejevati tradicionalno, formalno, prisilno, negativno (manifestno) nadzorstvo in ga (zlasti pri nas) dopolnjevati, če ne celo nadomestiti z drugim, to je neprisilnim, pozitivnim, nekonvencionalnim in samoupravnim (čeprav največkrat še vedno pravnim) nadzorstvom.

Neformalno nadzorstvo pa je bilo in bo v človeški prihodnosti verjetno še vedno »temeljna ustanova družbenega nadzorstva v vseh družbah«,²⁷ ki ima svojo moč, čeprav ni vedno zadostno za vzdrževanje celotnega vedenja v pozitivnih smereh. Vsebinska »moči« nadzorstva pa je njegovo ključno vprašanje, ne samo zanj, temveč tudi za družbo.

²⁶ Janowitz, s. 85.

²⁷ Parsons v navedbi Wood, s. 61.

5. Značilnosti »kontrolne« moči

Morda ni bilo nikoli toliko razmišljanja o učinkovitosti nadzorstva kot v zadnjem desetletju; povsod po svetu prihajajo do spoznanja, da je nadzorstvo v krizi (kot je v krizi še marsikaj drugega, kar ne ustreza človeštvu ali skupinam, ki neustreznost lahko vrednotijo). Za naš namen prihaja zlasti v poštev vprašanje, kako je z uporabo moči v nadzorstvu, kakšne so lastnosti te moči, zoper koga je naravnana, ali je nadzorstvo avtonomno, in ne nazadnje, kaj se poraja, če je nadzorstvo pomanjkljivo slabo, ne-účinkovito in neustrezno.

Družbeno nadzorstvo (predvsem formalno) temelji na moči. Moč je potrebna za vplivanje na vedenje človeštva, in jo uveljavljajo ljudje. »Pravni red je visoko specializirana oblika družbenega nadzorstva, ki temelji na moči ali sili politično organizirane družbe.«²⁸ Formalno je za vse enako, je pa orodje vladajočega razreda (ki določa, kaj je odklonsko in kakšne so kazni za kršitev, predpisuje postopke za ugotavljanje odklonskosti, krivde in odmere kazni ter rehabilitacijo). V tem smislu sploh ugotavljajo, da je »najučinkovitejša metoda za držanje večine ljudi na liniji — vreči nekaj ljudi z linije.«²⁹ Če je za koga mogoče tako reči, potem je to kaznovalno pravo, ki mu država daje na voljo sredstva od piščalke in gumijevke mimo solzilnega plina do zapora in plinske celice oziroma električnega stola. Hkrati pa (formalni) nadzorni organi ves čas dele ljudi na deviante in nedeviante ter jih obdelujejo s svojimi tipološkimi klasifikacijami (z računalniki) in jih po svojem mnenju boljšajo, socializirajo in resocializirajo in z zastraševanjem drugih (domnevnih nedevariantov) napoljujejo ljudi k ubogljivosti in konformizmu (mišljeno socialnopsihološko).

Prav zato ima formalno družbeno nadzorstvo predvsem »napisane vedenjske norme, kazni za vzdrževanje norm in uradnike, ki razlagajo norme in zagotavljajo pravila ter jih pogosto tudi izdelujejo.«³⁰ Država, ki jo tovrstno nadzorstvo predstavlja, pa je suverena sila, nadzorstvo v njenem imenu opravlja svojo oblast in razkazuje svojo moč. Samo razkazovanje moči (tudi zunanje) deluje zastraševalno in preprečevalno in tega se (državno) nadzorstvo dobro zaveda, saj se mu neredko posveča z vso skrbnostjo in se v ta namen tudi posebej pripravlja.

²⁸ Pound, s. 49.

²⁹ Sagarin, s. 14.

³⁰ Ackers/Hawkins, s. 20.

Ni nadzorstva (ne formalnega, ne neformalnega), ki ne bi temeljilo tudi na prizadajanju bolečin. Sredstva, ki jih ima za to, so telesne in čustvene narave, povzročajo pa telesne in netelesne bolečine. Če je neformalno nadzorstvo bogato z duševnim učinkovanjem, kot je odtegovanje, prizadetje, priznanje ljubezni, povzročanje sovraštva in jeze, zatajevanje, povzročanje žalosti in skrbi ali prizadevanje telesnih kazni itd., pa formalno nadzorstvo premore sredstva za javno zaznamovanje, prikrajševanje osebne prostosti, jemanje premoženjskih koristi, denarno kaznovanje, tja do raznih varnostnih ukrepov in jemanje življenja v skrajnem primeru. **V svoji moči in sredstvih je še najbolj nebogljen »samoupravno nadzorstvo«**, ker se po formalnem nikakor ne sme zgledovati, metod neformalnega pa še ni zmožno sprejemati; grožnja in zastraševanje mu najbrž nikoli ne bosta lastna, na čustva pa ne more vedno računati. Toda kakor koli že, vsa prihodnost je še pred njim.

Sredstva nadzorstva, s katerimi kaže svojo moč, in metode, s katerimi jo dosega, so v zadnjem času deležna največje kritike. Nezadostnost nadzorstva, neustrezno reagiranje, nepravočasno ukrepanje ter nedosegljivost tistih, ki se na odklonskost šele pripravljajo, vpliva na količino nesocializiranih (deviantov), ki se jih ne posreči pripraviti k ubogljivosti. Zato je **vprašanje nadzorstva vedno hkrati tudi vprašanje njegove porazdelitve** (tudi porazdelitve moči). Porazdelitev nadzorstva (slehernega) pa je vedno vprašanje njegove moči. »Moč se dosega, utrjuje in povečuje na temelju raznih virov: denarja, nadzorstva nad podatki, znanja, strokovnosti, položaja, števila organizacij, položaja v družbi, ugleda, pripadnosti, bistrosti, osebne očarljivosti, komunikacij, karizmatičnosti, podpiranja drugih itd.,³¹ pa tudi z vzgojo, propagando, pritiski, motiviranjem itd. Vsako nadzorstvo je po svoje porazdeljeno, bodisi glede na ljudi bodisi glede na prostor, in odvisno od sredstev, ki mu jih daje na voljo mandatar (pri formalnem in samoupravnem nadzorstvu) ali ki si jih posameznik prilašča (v primarnih in sekundarnih skupinah pri neformalnem nadzorstvu). **Vsakdo je »objekt« kakega nadzorstva in marsikaj celo po več hkrati.**

Z »močjo« nadzorstva se dosega »kontrola« nad ravnanjem, njegove spremembe in sploh socializacija (ter njena kakovost), da se urejajo

³¹ Glej zlasti Khinduka/Coughlin, s. 8.

posledice ravnanja ali preprečuje nastajanje posledic. Zato je ta moč »prisilna, povračilna, varovalna, usmerjevalna in opravičevalna«.³²

6. Diskriminatorno nadzorstvo

Pričujočnost nadzorstva je odvisna od tega, kako blizu je okolju, kjer se odklonskost dogaja, ali je vklopljeno vanj in v kakšnem obsegu lahko obvladuje dogajanje. **Temeljni pogoj za uspešnost nadzorstva je informiranost o odklonskosti.** Kar zadeva informiranost in bližino dogodkom, je verjetno na prvem mestu osebno nadzorstvo; lastno je predvsem neformalnemu nadzorstvu, temu pri nas sledi (ali naj bi sledilo) samoupravno nadzorstvo, medtem ko se formalno opravlja najbolj »brezosebno«, v smislu personaliziranih razmerij med nadzorovalci in nadzorovanimi in normativizirano. To nadzorstvo je »družbeno«, četudi je oddaljeno od nadzorovancev in kljub prizadevanjem za »pokrivanje terena«, »infiltracijo v skupine«, vpeljevanju tehnologije v opazovanje, uporabi tehnike v nadzorovanju itd. Vse to še toliko bolj poudarja nečustveno razmerje nadzorovalcev do strank.

Različna oddaljenost od nadzirancev, čustvena povezanost ali nepovezanost, različna stopnja navzočnosti in priročnosti, nepravočasna dosegljivost, neenaka porazdeljenost v prostoru ali nad družbenimi skupinami itd. povzročajo diskriminatorno nadzorovanje. To pomeni, da je posameznik »predmet« nadzorstva, če ga to opazi kot vrednega njegove pozornosti, ali drugače rečeno — četudi je posameznik dejansko odklonski, to formalno sploh ni, če tega ne ugotovi »nadzorstvo«, ki v danem položaju lahko ukrepa.

Zagotavljanje nadzorstva je torej različno in podvrženo neštetim okoliščinam, zaradi katerih je neenako uresničljivo. Zato ugotavljajo, **da biti odklonski pomeni predvsem biti prijat** (teorija interakcionizma v kriminologiji). V reakciji zoper odklonskost včasih niti ni nepomembno, »kdo je deviant in kaj je storil«.³³ Od tod povzraja diskrecionarnosti in odbire, ki potekata po zakonitostih, ki se jih niti nadzorstvo (kakršno koli) ne zaveda. To lahko tudi pomeni, da reakcija zoper odklonskost poraja tudi ustrezno odklonskost, hkrati pa pušča vendar nedosegljive, prikrite, tiste v temnem polju itd., ne glede na to, za kakšno nadzorstvo gre.

³² Wood, s. 63.

³³ Sagarin, s. 58.

Diskriminatornost nadzorstva nastaja torej zaradi neenake ugotovljivosti pojavov in nezmožnosti enake »kontrolne« za vse brez razločka.³⁴ Ta neenakost ugotovljivosti odklonskosti pa je največja nezakonitost in nepravilnost pravosodja, kar si jih lahko mislimo, čeprav navadno nikogar ne skrbita. Nanju se največkrat sklicujejo le tisti, ki so bili prijati.

7. Institucionalizacija (in deinstitucionalizacija) nadzorstva

Institucionalizacijo razumemo v nadzorstvu predvsem v dveh pomenih:

— po prvem je institucionalizacija nenehno, celovito, povezano in organizirano prizadevanje za oblikovanje ravnanja s pomočjo nadzorstva in sredstev za to, da bi se dosegale temeljne družbene zahteve glede vedenja in potrebe po njem;

— po drugem pa razumemo najrazličnejše javne in poljavne (pri nas državne, poldržavne pa tudi samoupravne in zasebne) organizacije, namenjene, da se z njihovo močjo, sredstvi in delovanjem nadzoruje, ugotavlja in spreminja ravnanje posameznikov in skupin.³⁵

Institucionalizacija se torej razvija in vzdržuje v različnih oblikah kot organizacija (npr. policija, tožilstva, sodišča, kazenski zavodi, inšpekcije itd.), ki kot državni organ ali s pomočjo organizirane samoupravne delavske kontrole, narodne zaščite in sploh nedržavnih sredstev družbene samozaščite, sodišč združenega dela, družbenega pravobranilca samoupravljanja, pa šol ter sploh vzgoje in izobraževanja (do cerkve in religije), prek socialnega dela in vpletanja psihologov in psihiatrov v nadzorovalne in poboljševalne dejavnosti opravlja svoje naloge do tiste institucionalizacije, ki kratko malo pomeni »skuppek navad«³⁶ in delovanje v vzgojnem sistemu, kulturi itd. oziroma javno mnenje, izkušnje itd.

Od totalnih institucij, kot so zapori, policija, vojska, bolnišnice,³⁷ sega obseg takih ustanov mimo delovnih organizacij, otroškega vrtca, v katerem je naš otrok, do konvencij, ki se jim podrejamo, če hočemo in če nam to prija, do izbire vedenjskih opravil, po katerih se ravnamo, če

³⁴ Glej tudi Junker, s. 309—310 v *Crime and Justice*.

³⁵ Prilagojeno po Pratt-Fairchild, *Dictionary of Sociology* 1965, s. 157.

³⁶ Kuvačić, s. 216.

³⁷ Prav tam, s. 217.

hočemo zbudjati vtis, da smo ali po eni plati nekonformisti ali pa po drugi konvencionalni ali konzervativni in podobno.

Institucije in **institucionalizacija** kot proces **oziroma delovanje v smislu prilagajanja človeškega ravnanja** določenim modelom, **imajo na voljo različna sredstva** vplivanja, s katerimi dosejajo podrejanje, upoštevanje pravil, ravnanje po napotilih itd. Ni treba posebej poudarjati, da so državni organi in pravo glede tega najpomembnejše družbeno (institucionalizirano) nadzorstvo s posebej izurjenimi in strokovno pripravljenimi nadzorovalci.

Z naraščanjem norm (kakršnih koli) in s povečevanjem števila nadzornih mehanizmov (kakršnih koli) nedvomno narašča »institucionalizacija«. Institucionalizacija s tem polagoma zajema človeško življenje čedalje bolj od mladega in ga ne spusti do njegovega konca. Od popolne (ali totalne) do nepopolne institucionalizacije je odvisno, koliko svobode jemlje človeku in ga prikrajuje glede prostosti. Prav glede na to pa ima institucionalizacija v penologiji še drug pomen. Navadno pomeni proces in prizadevanje za rehabilitacijo v omejevanju prostosti ali tako ali drugačno obravnavanje, ki se mu mora posameznik podrejevati, da mu bodo »priznali« resocializacijo. V zvezi s tem se sploh govori o obdobju ali času »institucionalizacije«³⁸ posameznika.

V institucionalizacijo posegajo tudi družbenopolitične organizacije, kati »moderne politične stranke in moderne politične ustanove prodirajo v vsa družbena področja«.³⁹ Nadzorstvo pa je v sodobni družbi povsod v središču njihove pozornosti.

Institucije klasificirajo, vrednotijo, ocenjujejo, urejajo, preprečujejo, sankcionirajo, popravljajo ali spreminjajo odklonskost. Vse to se začne že v rani otroški dobi (v družini) in se nadaljuje med odraščanjem (delovno mesto, sošeska, zakonska zveza itd.) do pozne človeške jeseni. Nadzorne ustanove se **ukvarjajo vsaka s svojim delom** (segmentom) **nalog. Nobena ni za vse, vsaka skrbi le za svoje**; pri tem se »formalno nadzorstvo posebno razvija, kadar neformalno samo ni učinkovito«.⁴⁰ Pri nas pa mu za (vsaj domnevno) boljše obvladovanost ravnanja dodajamo še razne samoupravne nadzorne mehanizme.

Z institucionalizacijo se ljudje vrednotimo, tipiziramo in zaznamujemo kot dobri ali slabi, na-

še ravnanje je ocenjevano kot pravilno, napačno, zgrešeno, kaznivo itd. To pa v nas povzroča sram, krivdo, odgovornost, strah itd., kar včasih prenašamo teže kot samo kazen.

Z razširjanjem institucionalizacije (tudi politizacije) ravnanja in nadzorovanja ter ob hkratni povečani kriminalizaciji (glej npr. »Over-criminalization«) je malo možnosti za nasprotno procese — to je deinstitucionalizacijo. Tudi preprečevalne dejavnosti kot nasprotje pregonskim pogosto ne pomenijo deinstitucionaliziranega, marveč prej nasprotno — institucionalizirano nadzorstvo z njegove blažje plati.

8. »Kontrolna« tehnologija

Pod »kontrolnimi« tehnikami v najširšem pomenu razumemo načela, napotila, sredstva in metode (za teoretično in praktično rabo), s katerimi se ugotavlja, ocenjuje ter spreminja vedenje. Nadzorovalci, ki bodisi zavestno bodisi drugače uporabljajo »tehniko«, vrednotijo ravnanje, domnevajo ravnanje v posameznih okoliščinah, sklepajo o prihodnjem ravnanju in neredko odločajo o ukrepih za spremembo ali popoljševanje. Prav glede na to se »kontrolna« tehnika neredko povezuje z manipulacijo, dominacijo, diskriminacijo, diskrecijo in podobnimi pojavi v nadzorstvu: to hkrati pomeni, da imajo tisti, ki uporabljajo razne nadzorne tehnike, moč nad drugimi in možnost, da to delajo (zlasti v formalnem in deloma tudi v neformalnem nadzorstvu) ter da nimajo vsi enake moči in tudi ne ustreznih sredstev.

Medtem ko je neformalno nadzorstvo kolikor toliko »obojestransko«⁴¹ kar pomeni, da je tudi tisti, ki »nadzoruje« večinoma pod podobnimi »kontrolnimi« procesi kakor tisti, ki jih sam nadzoruje (posebno v primarnih in sekundarnih skupinah), pa je v formalnem (na pravo oblikovanem pregonskem in negativnem ter pasivnem) nadzorstvu docela drugače. Tu ni oboje-stranskosti, marveč predvsem enostranskost, v kateri prevladuje tisti, ki »nadzoruje«, še posebno, ker so to največkrat državni organi; ti imajo pogosto »kontrolne« tehnike, določene s pravom, navodili posameznih strok, za učinkovitejše delovanje se opirajo celo na nekatere znanosti za spoznavanje nadzornih procesov in nadzorovalno tehnologijo. Več ko je podatkov o skrivnostih človeške odklonskosti, bolj ko se raz-

³⁸ Glej npr. Lerman's, s. 83.

³⁹ Janowitz, s. 102.

⁴⁰ Schwarz v navedbi Ackers/Hawkins, s. 42.

⁴¹ Malinowski/Münch, s. 63.

vijajo znanosti o človekovi duševnosti in medsebojnih razmerjih ljudi, več ko je dosežkov, s katerimi spoznavamo tisto, kar je bilo včeraj lahko še skrito — učinkovitejše je lahko nadzorstvo. V prihodnosti pravijo, se bo razvilo do take stopnje, da bodo lahko brali človeške misli.

»Kontrolne« tehnike formalnega nadzorstva so del njegove moči. Zato jih zanj nenehno izumljajo, razvijajo, dopolnjujejo, izboljšujejo in čedalje širše uporabljajo. Podobno kot v vojski se tudi v nadzorstvu uporabljajo velikanske vsote denarja za napredovanje nadzorovalne tehnologije. Prenekatera tehnika prihaja tudi iz vojske, vesoljnih raziskav in s področij, ki po svoji naravi nimajo nič skupnega z nadzorovanjem, pa jih podrejajo za nadzorno »rabo«.

Pravo je sicer bistveni del »družbenega inženiringa«, vendar se z njim, po njem ali mimo njega za nadzorovanje uporabljajo razna sredstva in oblikujejo mehanizmi za zbiranje podatkov o ravnanju. **Ključno vprašanje sodobnega nadzorstva je obvladovanje ravnanja s pomočjo podatkov o dogajanju.** Celotno, zlasti kolikor toliko formalizirano nadzorstvo (pri nas državno in deloma tudi samoupravno) je v družbi pod nenehnimi pritiski za večjo »produktivnost«, večjo uspešnost in družbeno ustreznost. Obvladovanje tehnik in ravnanje s tehnologijo pa je temelj za rodovitnejše delo, ustrežnejšo informiranost ter pravočasnost. Sredstva torej niso samo tehnična, taktična, metodološka, marveč prav glede na smotrnost in namenskost nadzorstva tudi politična, etična, pa tudi kazenska, vzgojna, zdravstvena in tretmanska, propagandna itd. **Prevzgoja, zdravljenje in tretman postajajo na nekaterih področjih odklonskosti primarna strategija družbenega nadzorstva.**

Medtem ko sta sila in zastraševanje lastna formalnemu nadzorstvu, pa je prepričevanje najustreznejša tehnika za samoupravno in neformalno nadzorstvo. Prepričevanju sledi soglasje, sporazumnost, razumevanje, naklonjenost, vpliv, zgled, posnemanje, tja do nagrajevanja in pohvale; s tem se dosega internalizacija vrednot, skupinski cilji, moč, ki nastaja iz vzajemnosti in čuta pripadnosti. »Prepričevalno« nadzorstvo⁴² kot nasprotje pregonskega dobiva s svojimi »tehnikami« čedalje večji poudarek in se zlasti pri nas kaže kot vizija prihodnosti, zlasti ob »preprečevalnem« (samozaščitnem) nadzorstvu.

V skrajnostih se ukrepom ne more odpovedati nobeno nadzorstvo, ki se danes omenja v teori-

jah. Izločitev iz skupine ali iz družbe, kazni, ostrakizem, zaznamovanje, zasmehovanje, odklanjanje, sovražnost, maščevalnost itd. bodo še naprej ostali v arzenalu za primere prisilnega doseganja poslušnosti. **Ni namreč družbe ali družbene skupine, ki bi lahko obstajala brez nadzornih mehanizmov, in ni mehanizmov, ki ne bi uporabljali svojih tehnik** (pa tudi tehnologije) za uresničevanje svojih namenov.

9. Psihološke plati nadzorstva

Neformalno nadzorstvo je vedno v oporo formalnemu. Formalno nadzorstvo opravlja pravzaprav minimalni obseg nadzorstva, ki je potrebno za delovanje družbe, toda na najpomembnejšem področju odklonskosti, na tistem, na katerem neformalno (ali samoupravno) nadzorstvo ne more zadostno opravljati svoje vloge, ker je prešibko in nima dovolj zanesljivih in učinkovitih sredstev. Hkrati s »kontrolno« se vzdržuje tudi **odgovornost in nadzorstvo je sploh pogoj za razvijanje odgovornosti.**

S kaznovanjem, zastraševanjem, nagrajevanjem, spreminjanjem in sploh z nadzorstvom iz oči v oči (velja zlasti za vlogo primarnih in sekundarnih skupin) pa se med nadzorovalcem in nadzorovanim (ali med kaznovalcem in kaznovanim ali med nagrajevalcem in nagrajevanim) razvijajo tudi nekatera duševna razmerja in duševni mehanizmi vplivanja, pritiskov, delovanja, usmerjanja, spodbujanja ali grožnje. Formalno nadzorstvo (zlasti policija, v totalnih institucijah itd.) ima za ta namen vrsto znamenj (vštevši uniforme), da na zunaj, očitno razkazuje svojo navzočnost in ustvarja prav določene duševne učinke, nalašč preračunane na zbujanje zaželenih občutkov. Od tod tudi ni več daleč do razmišljanja o kondicioniranosti vedenja.

Nadzorovanje se zagotavlja predvsem na tri načine:⁴³ kot **pozitivno** (zanj ugotavljajo, da je najuspešnejše, opravlja se z nagrajevanjem v različnih oblikah — s pohvalo, nagrado, denarjem, hrano, sprejemanjem, pozornostjo itd.), kot **nevtrarno** (ne pomeni ne kaznovanja in ne nagrajevanja, marveč kratko malo neodzivanje), in kot **kaznovanje** (besedno, telesno, denarno, prostostno, čustveno itd.) — z njim se kaznovanim največkrat prizadevajo tudi takšne ali drugačne bolečine ali prikrajšanje pri kaki telesni, čustveni ali družbeni potrebi.

⁴² Finifter, s. 314.

⁴³ Glej tudi Scott/Scott, s. 22—28.

Vsako nadzorstvo s svojimi mehanizmi za doseganje želenega vedenja **vedno povzroča tudi duševne učinke**. Če je v teoriji nadzorstva kaj neobdelanega, potem so verjetno prav **psihološki mehanizmi nadzorovanja**, ker so najmanj vidni, toda najbolj boleči, najmanj uniformni ter najbolj različni in odvisni od vsakega posameznika. Nadzorni organizmi (kakršni koli), njihova sredstva in ukrepi, postopki itd. so sicer za stranke kolikor toliko enotni in za vse enako določeni, po svojih psiholoških posledicah pa so neskončno različni in raznovrstni. Enakost, pravičnost in zakonitost ter podobni pojmi se podirajo pred psihološkimi učinki nadzorstva, ker po svojih duševnih posledicah ustvarja nenadzorovano krivičnost.

Strah, bolečina, stiska, sramota, osamitev, zaznamovanost itd. so občutki, s katerimi računa vsako nadzorstvo. Toda če je kaj formalno uspešno odmerjeno, pretehtano, predvideno, določeno, zagroženo itd., potem to niso duševni učinki nadzorstva. In prav o njih je treba čedalje več razmišljati, ker so ključnega pomena; čeprav jim zgodovina nadzorstva v teoretičnem smislu ni posvečala pozornosti, pa praksa vedno igra prav na te strune. **Različnost človeške narave omogoča kar največjo neenakost v duševnih vplivih nadzorstva** in ker si v biopsihičnem smislu ne moremo biti podobni, smo lahko osebno izjemno diskriminirani od na zunaj do vseh enakega nadzorstva. Nadzorovanje je torej predvsem psihološki proces z nejasnimi okviri in neenakimi učinki tudi zato, ker nismo vsi enako podredljivi in ker nas morebitna socializacija (ali resocializacija) postavlja pred popolnoma neenake zahteve.

Nadzorovanje kriminalnosti in spreminjanje deviantov pa se čedalje bolj usmerja na psihološke mehanizme, bolj kot kdaj poprej, ko je šlo (posebno v formalnem nadzorstvu) predvsem za varovanje, opazovanje, patroljiranje, kaznovanje itd. Četudi vse to danes še vedno ostaja na voljo, pa se v nadzorstvo čedalje bolj vpeljujejo psihološka sredstva (družbe), internalizacija in politizacija vrednot, propaganda, samokontrola, oblikovanje zavesti in političnosti itd. In kolikor ne zadoščajo namenski mehanizmi »kontrol«, jim pri tem pomagajo še (družbeno) politične organizacije, strokovna društva itd.

Psihološki vplivi nadzorstva ne učinkujejo toliko s kaznijo in njeno zagroženostjo, z neposrednim prijetjem itd., ker ni več telesnih kazni (razen v neformalnem nadzorstvu), mar-

več predvsem, s tistim kar nastaja okoli tega, to pa so psihična razmerja in posledice, s katerimi ni moč vnaprej računati, ker so uganka in odvisno od posledic v kaznovančevem okolju. **»Psihološko« nadzorstvo je navadno tudi najbolj osebno, zato bolj prevladuje v neformalni in samoupravni kontroli, bodisi posredno bodisi neposredno.**

Sklep

Najbrž si ni mogoče misliti človeške dejavnosti brez nadzorstva. Le-to nas spremlja že od rojstva in nas »omejuje« do smrti. Prenekatero nadzorstvo doživljamo kot kulturo in se ga sploh ne zavedamo, ker ga sprejemamo prostovoljno. Drugemu se upiramo, ker se nam zdi nasilno, ga izigravamo, se mu ogibamo in ne čutimo »potrebe« po njem. S potrebo po nadzorstvu dojemamo tudi svobodo ali nesvobodo, ki jo omejuje, različno glede na človeške zmogljivosti sprejemanja vedenjskega konformizma.

Različnost nadzornih mehanizmov (kakršnih koli) ustvarja podvajanje njegovih nalog, raznovrstnost ukrepov in pisanost njegovih vplivov na socializacijo ljudi. Od tod v teoriji pomislek, ali nismo čedalje bolj »kontrolirana« družba. Nasprotno pa nobeno nadzorstvo ne more popolnoma opravljati svojih nalog, niti v »totalnih institucijah« ne, kar je seveda druga stran absurda. Pri vsem tem se sploh postavlja vprašanje, koliko nadzorstva zmoremo, koliko ga hočemo in kakšnega, da bo sprejemljivejše, ker navadno sploh nismo radi nadzorovani. Ali je rešitve pričakovati v samoupravnem nadzorstvu? Do kod? Ne nazadnje pa — ali je treba razvijati čedalje več »kontrol«, kdaj začeti z »dekontrolizacijo«⁴⁴ Pri tem seveda naletimo na pojem »varnosti« in njenih ocen, ki jih navadno dajejo tisti, ki skrbe za nadzorstvo in so zanj odgovorni.

Toda prihodnost v samoupravni družbi je v čedalje večjem zmanjševanju »pravne prisile ter odpravljanju prava, ki vzdržuje neenakost«⁴⁵ (kot smo videli, zlasti z različnostjo svoje uspešnosti). Ker gre pri nas še posebej za njegovo razrednost, je vprašanje toliko bolj zapleteno in celovito, saj je nadzorstvo tudi politična kategorija. »Političnost« pa v nadzorstvu prevladuje (to ne velja za neformalno nadzorstvo v celoti).

⁴⁴ Wood, s. 136.

⁴⁵ Grbić, s. 7.

Vprašanja nadzorstva torej niso tako preprosta, kot se zdi na prvi pogled (zlasti nekaterim praktikom). Dosti vprašanja verjetno še sploh ne dojemamo v vseh njihovih razsežnostih. Toda vzdrževanje stanja je nedvomno njegova naloga. Vloga nadzorstva v prihodnosti in njegova notranja skladnost, razmejenost v njegovi različnosti in duševni učinki pa so čedalje večje vprašanje.

Rokopis končan 18. februarja 1978.

UPORABLJENA LITERATURA:

1. Ackers, Ronald/Hawkins, Richard: **Law and Control in Society**, 1975, 383 s.
2. Ackers, Ronald/Sagarin, Edvard: **Crime, Prevention and Social Control**, 1974, 165 s.
3. Austin, Roy: Social learning and social control, **Criminology**, 15, 1977, 1, s. 111—116.
4. Box, Steven: **Deviance, Reality — Society**, 1971, 265 s.
5. Conger, Rand: Social control and social learning models of delinquent behavior, **Criminology**, 14, 1976, 1, s. 17—40.
6. Coser, Lewis: **Continuities in the Study of Social Conflict**, New York, 1968, 272 s.
7. **Deseti kongres ZKJ — Dokumenti**, Ljubljana 646 s.
8. Djordjević, Jovan: **O samoupravnom i odgovornom društvu**, Beograd 1971, 546 s.
9. Finifter, Ada: **Alienation and the Social System**, 1972, 367 s.
10. Frazier, Charles: Socialization, societal reaction, and control theories, **Crime and Justice**, 5, 1977, 1, s. 23—32.
11. Glaser, Daniel, ed.: **Handbook of Criminology**, Chicago, 1974, 1180 s.
12. Grbić, Čedo: Aktualna pitanja daljnjeg razvoja pravosudja, **Naša zakonitost**, 31, 1977, 11—12, s. 5—20.
13. Haesler, W. T. ed.: **New Perspectives in Criminology**, Zürich 1975, 243 s.
14. Hasenpusch, Burkhard: Bericht über den 5. Kongress..., **Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform**, 59, 1976, 1, s. 35—43.
15. Hepburn, John: Social control and the legal order..., **Contemporary Crises**, 1, 1977, 1, s. 77—90.
16. Janowitz, Morris: Sociological theory and social control, **American Journal of Sociology**, 81, 1975, 1, s. 82—108.
17. Jochum, Manfred: Zur Problematik von Sozialpädagogik und Sozialpolitik in der Wohlstandsgesellschaft, **Information**, Wien, 1976, 1, s. 12—16.
18. Johnson, E. H.: **Crime, Correction and Society**, tretja izdaja, 1974, 671 s.
19. Khinduka, S. K./Coughlin, Bernard, J.: A conceptualization of social action, **Social Service Review**, 49, 1975, 1, s. 1—14.
20. Kuvačić, Ivan: Totalna institucija ili sloboda, **Gledišta**, 18, 1977, 3, s. 215—224.
21. Lerman's, Paul: Confinement in the community, **Journal of Research in Crime Delinquency**, 13, 1976, 1, s. 92—95.
22. Malinowski, Peter/Münch, Ulrich: **Soziale Kontrolle**, Darmstadt, 1975, 202 s.
23. McGinnis, E./Ferster, C. B.: **The Reinforcement of Social Behavior**, 1971, 468 s.
24. Melossi, Dario: Istituzioni di controllo sociale..., **La questione criminale**, 2, 1976, 2, s. 293—317.
25. Mrkšić, Danilo: Mertonove teorije srednjeg obima, **Sociologija**, 19, 1977, 4, s. 657—677.
26. Nettler, Gwynn: **Explaining Crime**, 1974, 301 s.
27. Phillipson, Michael: **Understanding Crime and Delinquency**, Chicago, 1971, 210 s.
28. Pound, Roscoe: **Social Control Through Law**, New Haven, 1942, 138 s.
29. Rankin, Joseph: Investigating the interrelations among social control variables and conformity, **The Journal of Criminal Law and Criminology**, 67, 1976, 4, s. 470—480.
30. Sagarin, Edward: **Deviants-Deviance**, New York 1975, 458 s.
31. Scott, J. P./Scott, S. F.: **Social Control and Social Change**, 1971, 230 s.
32. Sharp, Victor: **Social Control in the Therapeutic Community**, 1975, 221 s.
33. Susman, Jackwell: **Crime and Justice**, New York, 1974, 49 s.
34. Wolfgang, Marvin: The viable future of criminology, **Criminology in Action**, Montreal, 1968, s. 109—134.
35. Wood, Arthur, Lewis: **Deviant Behavior and Control Strategies**, 1974, 209 s.

UDC 301.173.7.001

Some Theoretical Stand-Points in Social Control

Pečar, dr. Janez, Professor of Criminology, Scientific counselor, Institute of Criminology, Ljubljana

In the introductory part the article gives a historical overview of the theoretical bases of social control, the efforts for its theoretical foundation as well as theories and kinds of social control.

The article deals especially with the characteristics of control power, especially that of the formal control and with the role at causing harm and with the distribution of control. Discrimination is caused by unequal distribution of control and this is important especially because each kind of control can take care of only a part of behaviour and none is ever able to cover behaviour in the whole. Efforts for great efficiency lead to a greater institutionalization while deinstitutionalization is rare even in the conditions of self-management control.

Development of control and the increase in investments into this social activity broaden the control technology, enable the control over data and broaden the control strategy which is being supplemented by reeducation, treatment and therapy. At the same time, social control tries to produce psychological effects which, however, differ according to differences in human nature. Psychological mechanisms of control have very different effects but they are all intended to achieve equal responsibility from all of us. Therefore, whatsoever control is the condition for development of responsibility.

The increase of control poses the question of whether we are not being more and more "controlled" and, whether, where and when to start with "decontrolization".